

равенстве и свободе). – М.: Прогресс-Универс, 1994. - С.320

Режим

–
доступа:

<http://lib.co.ua/economy/bergerp/kapitalisticheskajarevolycija.jsp#1>.

7. Касавин И.Т., Щавелев С.П. Анализ повседневности. – М.: Канон, 2004. – С. 432.

8. Шимырбаева Г. Тысяча и одна ночь Катрин Пужоль // Новости недели. -18 сентября. -2002. – Режим доступа: <http://www.nomad.su/?a=14-200209190000>.

УДК 930.85.94(575.2)

Ж.А. Дүйшеев, К.Ш. Токтомаматов атындагы
Эл аралык университетинин
философия кафедрасынын профессору
Жалал-Абад ш., Кыргызстан.

ТАРЫХ ИЛИМИ САНАРИП ДООРУНДА

Аннотация: Дүйнөлөшүү доорунда илимдердин жакындашуусу, атүгүл алардын ортосунан жаңы илимдин жаралып, калыптануусу, оожалып өнүгүүсү кадыресе көрүнүш болуп калды. Тескерисинче, айрымдарынын кедери кетип, илим катары жашоосун токтотуп атат. Тарых илими өзүнүн кошумча сабактарынын илимий тыянактарынан улам толукталып, маалыматтын көптүгүнөн, ар түрдүүлүгүнөн жаңы баскычка көтөрүлүп турган чагы. Акыркы мезгилде Кыргызстандын тарыхнаамеси сандык жана сапаттык маалыматтар менен толукталды. Алардын басымдуу бөлүгүн орус тилине которулган же жаңы англо-саксондук жана романо-германдык материалдар түзөт. Ошондой эле, араб-перс тилиндеги маалыматтар да аз эмес. Бүгүнкү күнгө чейин кыргыздардын Байыркы жана Орто кылымдардагы абалын чагылдырган маалыматтар Кытай булактарынан келүүдө. Андан кызыгы – социалдык тармактардагы дилетанттардын «жалган тарыхынын» орун алышы. Кыргызстанда тарых илиминин калыптанышы жана өнүгүшү диалектикалык жана системалык усулдар аркылуу ишке ашып келген. Тарыхый материалдарды тактоо жана жердештирүү иши изилдөөнүн жаңы усулдарын талап кылууда. Ошондуктан башынан калыптанган диалектикалык жана системалуу усул менен кошо жаңы социологиялык жана демографиялык усулдар удаа колдонулушун сунуштап жатабыз.

Чыныгы тарыхты иргөө, иштеп чыгуу үчүн адис тарыхчылар электрондоштуруу жолуна өтүшүүдө. Ошондуктан мындай абал аталган илимди санариптешүүгө түртүп атканы мыйзамченемдүү көрүнүш.

Ачык сөздөр: тарых, булак, усул, жердештирүү, илим, мезгилдештирүү, санарип.

Ж.А. Дүйшеев,
профессор кафедрасы философии
Международного университета
им. К.Ш.Токтомаматова,
г. Жалал-Абад, Кыргызстан.

НАУКА ИСТОРИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация: Интеграция науки во время глобализации, появление новых научных направлений является нормой времени. Наоборот, некоторые из них устарели и перестали существовать как наука. Историческая наука со своими дополнительными дисциплинами поднимается на новый уровень. В последние годы историография Кыргызстана дополнилась количественными и качественными информацией. Большую часть новшеств составляют новые или переведенные на русский язык англо-саксонские и романо-германские материалы. Немаловажный контент составляет арабо-персидские источники. До сих пор обновляются материалы древнего и средневекового периодов истории кыргызов. Кроме того в печати и в социальных сетях часто появляются материалы дилетантов – фольк - хистори. Уточнение и локализация материалов требуют новые методы исследования. При формировании и развитии исторической науки в Кыргызстане преобладали классические методы исследования. А последние источники не поддаются таким подходам. Поэтому в статье предлагается использовать симбиоз классических и интерактивных методов исследования. Ранее преобладающие методы, как диалектический, системный, дополнены социологическими, демографическими и другими подходами исследования. Для уточнения и обработки достоверных источников, различать их от мифов истории вынуждены положиться на помощь электронизации. В таких условиях переход исторической науки к цифровизации является закономерным процессом.

Ключевые слова: история, источники, метод, локализация, наука, периодизация, цифровизация.

Zh.A. Duisheev,
professor of department of philosophy at
International university named after K.Sh.Toktomamatov,
Jalal-Abad city, Kyrgyzstan.

SCIENCE HISTORY IN THE ERA OF DIGITIZATION

Abstract: The integration of science during globalization, the emergence of new scientific areas is the norm of the time. On the contrary, some of them are outdated and ceased to exist as a science. Historical science with its additional disciplines rises to a new level. In recent years, the historiography of Kyrgyzstan has been supplemented by quantitative and qualitative information. Most of the innovations are new or translated into Russian English-Saxon and Romano-Germanic materials. An important content is Arab-Persian sources. Materials of the ancient and medieval periods of the history of the Kyrgyz are still being updated. In addition, in the press and on social networks, there are often materials of amateurs - folk history. Refinement and localization of materials require new research methods. During the formation and development of historical science in Kyrgyzstan, classical research honey prevailed. And the latest sources do not lend themselves to such approaches. Therefore, we proposed the use of a symbiosis of classical and interactive research methods. The previously prevailing methods, such as dialectical, systemic, supplemented by sociological, demographic and other research approaches. To clarify and process reliable sources, to distinguish them from myths, we historians are forced to rely on the help of electronization. This situation forces historical science todigitalize.

Key words: the history, source, methods, localization, science, periodization, digitalization.

Киришүү. Мезгилдештирүү жана аны санариптештирүү түйшүгү – тарыхчылардын өтө оор иши. Анткени өз өтмүшүн мезгилдештирүү – ар өлкөнүн тарыхынын маанилүү маселеси болуп келет. **Иштин максаты.**

Изилдөөбүздүн максаты – Кыргызстандын жана кыргыздардын тарыхын мезгилдештирүү жана белгилүү болгон маалыматтарын санариптештирүү усулдарын изилдөө жана сунуштооболуп саналат. Максатыбызга жетишүү үчүн диалектикалык, системалык, социологиялык жана демографиялык усулдарды колдондук.

Адабияттар. Изилдөөбүздүн бутасы болгон мезгилдештирүүгө токтолсок – бул маселенин тарыхы да абдан терең, б.а. бул боюнча теориянын тарыхы Байыркы доорго чейин сүңгүйт. Маселен, акын Гесиод(VIII-VII кк.) эл тарыхы бешке (1. Кудай тарабынан түзүлгөн; 2. Алтын; 3. Күмүш; 4. Жез; 5. Темир доорлордон турарын) бөлүнөөрүн белгилеп кетсе, Пифагор ар кандай элдин тарыхын – башталыш, өнүккөн жана аяктоо мезгилдерине ажыраткан. Жаңы доордо немец Бруно Гильдербранд (1812-1872) элдин чарбасына карап: натуралдык, акча, насыялык доорлорго жиктөөнү сунуштаса, орус географ-социологу Л.И. Мечников (1838-1888) дарыялык, деңиздик жана океандык деп үчкө бөлөт. Мыкты теоретиктер К. Маркс (1818-1883) беш формация: 1. Алгачкы жамааттык; 2. Кул ээлөөчүлүк; 3. Феодалдык; 4. Капиталисттик; 5. Коммунисттик доорлорго бөлсө, А. Тойнби (1889-1975) тарыхта арааны жүргөн батыштын доору аяктап, XXI кылымда Россия, Ислам дүйнөсү жана Кытайдын «келкели» келээрин болжолдогон. Ростой (1916-2003) тарыхтын үч баскычын белгилеп, бирок анын санын бешке чейин көбөйтөт. Доордун ургаалдуу өнүгүшү авторго 1971-жылы алтынчы этапты кошууга түртөт. Ошентип, У. Ростойнун назарияты боюнча Дүйнө тарыхы 1. Салттуу коом; 2. Өткөөл мезгил; 3. «Учуу» баскычы; 4. «Жетилген» баскыч; 5. «Жогорку массалык керектөө»; 6. «Жашоо сапатын издөө» баскычтарынан туруп калды [8]. О. Шпенглер (1888-1936) жеке пикиринде «тарыхта өнүгүүнүн түз сызыгы жок» деп билдирет жана анын ордуна жыл мезгили(жаз-жаралуу, жай-өсүү, күз-кулоо, кыш-өлүм) сыяктуу кайталанган учурлардын болоорун белгилеп өтөт. Автордун белгилүү эмгеги болгон «Батыштын күүгүмү» илимий чөйрөдө калыптанып калган тарыхый «Байыркы дүйнө», «Орто кылымдар», «Жаңы доор» сыяктуу постулатты жерип, анын ордуна бири-биринен көз карандысыз «улуу маданияттарды сунуштайт». Ал белгилеген маданияттардын акыркыдан мурункусу «батышевропалык» деп аталып, акыркысы – «орус-сибирь» маданияты деген аталыш менен белгилүү болгон. Ал эми Россияны Шпенглер - «Азия», ал тургай - «Азиянын ханышасы» деп атаган [9].

Негизги бөлүк. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхынын мезгилдештирүү маселесинде бүгүнкү күнгө чейин салтка айланган марксисттик формациялар негиз болуп келет. Кытай жылнаамаларына карап, эгерде биз алгачкы кыргыз мамлекетин мындан 2200 жыл мурун түзүлгөн деп келсек, Жунго тарыхчыларынын тарыхый жаңы табылгаларынын күчү менен бул сан дагы сегиз кылым илгерилеп отурат. Башкача айтканда, кыргыз тарыхын мезгилдештирүү маселесине Кытай окумуштуулары б.з.ч. 1050-980-жылдары жашап, өз эскерүүлөрүндө кыргыздар жөнүндө маалымат калтырган кытай башкаруучусу тууралуу материалдарды табышкандыгы [1] өзгөртүүлөрдү киргизди. Бул ачылыш боюнча үстүбүздөгү жылдын май

айында Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы «Мурас» коомдук фондунун Төрагасы Кыяс Молдокасымовго Кытайдын илимдер академиясынын коомдук тарыхый изилдөөлөр институтунун директорунун орун басары Тянь Бо жана ушул эле институттун Евразиялык изилдөөлөр Борборунун директору профессор Ли Цзиньсю айтышты. Ли Цзиньсю айым белгилегендей белгилүү Кытай тарыхчысы Ю Тайшан өзүнүн кийинки изилдөөлөрүндө б.з.ч. X к. таандык материалдарда «кыргыз» этнонимин кезиктиргендигин билдирген.

Кыргызтаануунун учурдагы илимий, илимий-популярдуу, академиялык ж.б. басылмалар кыргыздардын Ала-Тоо-Алтай-Ала-Тоо жүрүшүндөгү беш этапты белгилеп келишет. Маселен, академик А.Акаев төмөнкүдөй жазат: Тянь-шандык кыргыздаржер которуулардын беш толкунунун натыйжасында калыптанып-түзүлгөн деп эсептээримди баса белгилеп койгум келет [3, 51]. Енисейден келген кыргыздардын биринчи толкуну б.з.ч. I кылымда, түндүк хунндардын Чжичжи деген башкаруучусунун жетекчилиги астында жасаган согуштук жүрүшүнүн натыйжасында пайда болгон. Бул процесс б.з. I-II кылымдарында уланган. Тянь-Шандагы жана ага жакын аймактардагы байыркы кыргыздар жөнүндө ошондой эле б.з. III кылымына таандык маалымат булактары да ырастайт. Енисей кыргыздарынын төбөлдөрүнүн Жети-Суудагы карлук жана түргөштөрдүн башчылары менен туугандык мамиледе болушу өзүнүн белгилүү таасирин тийгизген. Тянь-Шанга өз ара карым-катыштын шарапаты менен, кыргыз чеберлери менен алардын эмгектери жетип турган. Жети-Суунун, анын ичинде Кыргызстандын аймагында кыргыздардын руна жазуулары жайылып кеткен. Анан ошол эле учурда, тескерисинче, Орто Азиянын маданияты Енисей менен Алтайга тараган.

Кыргыздардын көчүп келүүсүнүн экинчи толкуну VI-VIII кылымдарга, б.а. Кыргызстандын азыркы аймагына Түрк каганатынын аскерлери кол салган мезгилге туура келет.

Кыргыздардын үчүнчү толкуну IX кылымдын аягы жана X кылымдын башындагы «Улуу кыргыз кагандыгынын» доорунда болуп өткөн.

Кыргыз урууларынын төртүнчү толкуну Чынгызхандын монгол аскерлеринин батышка жасаган жортуулдарына кошул-ташыл жүргөн.

Бешинчи, сыягы, кыйла ири миграциялык толкун XVII кылымда, Россия тарабынан башталган Түштүк Сибирди өздөштүрүүдөн кийин, Енисейдеги «Кыргыз жер бөлүгүнүн» айланасында жүргөн күрөштүн натыйжасында пайда болгон. Тарыхый маалыматтар «Кыргыз жер бөлүгүн» басып алуу Россиядан жүз жылдык күч-аракетти талап кылганын ырастайт. Ошол мезгилде Енисейде калган кыргыздардын Ала-Тоого бет алып жөнөгөн багыты андан мурдагы муундар тарабынан эбак көнүмүш жол болуп калган эле [3, 53]. Жунголук жаңы маалыматтар ушул тыянакка өзгөртүү киргизүү күчүнө ээ болуп турат.

«Кыргыз» этноними кытай булактарында сулалелердин(династия) жазмасына жараша түрдүүчө аталган. Маселен, Хань доорунда(б.ч.з. 206-б.з.

220-жж.) цзянь-гунь, хягас, хакяньсы, хагас, гяньгунь, гегунь, сяцясы, цзецзясы, хехе, хякя(сяге), хэгэсы, хэгу, цигу, гюйву, гйегу, цзейгу, цзую; Тан доорунда(618-907-жж.) сяцзясы; Юань доорунда цзилицзисы деген аталыштар менен айтылып, «кыргыз» деген маанини туюндурган [5]. Өзүңүздөр күбө болгондой кыргыздар тууралуу маалыматтар Хань доорунда көп топтолгон. Мындан тышкары Цинь, Суй, Сун, Мин, Цин династияларынын тарыхы менен маданияты толук изилдене элек экендиги кыргыз тарыхынын маалымат корун үмүттөндүрүп келет.

Дүйнөлөшүү доорунда маалымат булактарынын көптүгүнөн, жалган-чыны кошул-ташыл кабарлардын молдугунан улам ХХ кылымдын соңунан бери «маалымат жарылуусу» орун алганы белгилүү. Дүйнөлүк атаандашуучулук боюнча Кыргыз Республикасы ага катышкан 139 өлкөнүн ичинен 2016-жылы 119-орунду алса, быйыл 97-орунга көтөрүлгөн. Өлкөдө санариптештирүү сезилээрлик секирик менен адымдап баратат. Окумуштуулардын божомолунда 2019-2023-жылдардын аралыгында интернет иштетүүчүлөрдүн саны республикада 2,49 миллион адам болоору белгилүү болду [2]. ХХ кылымда цивилизациянын мурунку мезгилине тете маалыматтар жыйналды. ХХI кылымдын башына келип бул көлөм эки эсеге өстү. Ал эми азыр Жер жүзүндө маалыматтар ар бир 18 айда эки эселеп өсүүдө. Кыргызстан IT фирмалар үчүн хаб боло алаарын [7] айтып атышат. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш. Жээнбеков «Борбор Азиядагы санриптик трансформация» долбооруна карата сөзүндө: «Кыргызстанды технологиялык трансфердин регионалдык борборуна айлантабыз» – деп айтты [4]. Ал эми Өкмөт башчы өз сөзүндө: «Маалыматтык технологиялар дүйнөсү – бул келечек дүйнөсү» экендигин белгиледи [5]. Мына ушундай шартта Дүйнөлүк маалымат ааламындагы тенденциядан тарых илими обочо калбашы керек. Өтмүштү кабарлаган маалыматтар аябай көбөйдү. Аларды иргөө, системага салуу аракети санарипсиз ишке ашуусу толук күмөн. Маалыматтын көптүгү адистиктердин жиктелишине алып келээри бышык. Ошондой абалга биздин тарых илими да туш келди, башкача айтканда, Байыркы Дүйнө тарыхы, Орто кылымдар тарыхы, Жаңы доор тарыхы, Соңку Жаңы доор тарыхы же Европа менен Америка, Азия менен Африка өлкөлөрүнүн тарыхы боюнча атайын адистешкен тарыхчылар болушу зарылдыгы туулду. Мурунку «энциклопедист» тарыхчылар тигил же бул тар «илимий чөйрө боюнча адиске айлануусу күтүлүүдө же заманга шайкеш келээри айгине. Ошол эле учурда алар өздөрүнүн илимий назарияттык «маселеси» боюнча серепчи(эксперт) болоору анык.

Изилдөөнүн жыйынтыгы. Синергетика доорунда табигый илимдер коомдук илимдерге жардамга келип жатканы белгилүү. Учурдагы ургаалдуу оожалып бараткан маалымат чабуулдарын ооздуктоого тарыхчылардын чамасы чарк болуп турган убакта аларга санарип гана жардамга келээри айгине. Маалымат төңкөрүшү маалыматтагы кабарлардын көптүгүн тарыхчы санарип менен гана тушап калуусу мүмкүн. Азыр тарыхчыларыбыз төмөнкү маселелерге жана темаларга көңүл бурушу зарыл деп эсептейбиз: 1.

Компьютердик сабаттуулук жана маалыматтык маданият. 2. Мультимедиа. 3. Web – дизайн. 4. Web-документ түзүүнүн технологиясы. 5. Компьютердик графика. 6. Топология жана компьютердик тармактардын архитектурасы. 7. Маалыматты коргоонун системасы. 8. Педагогикалык жараянды моделдөө. 9. Электрондук китептерди түзүүнүн технологиясы. 10. Сервердик операциялык системалар. Түзүлүшү жана мураты. 11. Окутуучу системалар. 12. Интерактивдүү көрсөтүү (презентация). 13. Тарыхый изилдөөлөрдө компьютердик технологияларды колдонуунун негизги багыттары. 14. Тарыхый изилдөөлөрдө эсептөө техникаларынын каражаттарын колдонуу тажрыйбасы. 15. Тарыхый информатиканын колдонмо жана назарий бөлүктөрү. 16. Компьютерлешкен тарыхый изилдөө. 17. Маалымат: түрлөрү, түзүлүшү. 17. Тарыхый булактарды моделдөө. 18. Машина окуучу маалыматтар. 19. Машина окуучу тарыхый маалыматтардын архивин калыптоо жана өнүктүрүү принциптери. 20. Программалык камсыздоо. 21. Электрондук текст: түзүү, сактоо, издөө, талдоо. 22. Маалымат системалары жана маалыматтар базасы. 23. Маалымат базасынын технологиясы. 24. Маалымат издөө системалары. Толук-тексттүү жана библиографиялык издөө. Издөөнүн натыйжасын баалоо. Шайкештик(Релевантность). 25. Маалымат базасын түзүүдө тарыхый булактардын жана булакка багытталган ыкмалардын өзгөчөлүгү. 26. Тарыхый изилдөөлөрдө маалымат базаларын колдонуу тажрыйбасы: просопографиялык; коомдук-экономикалык; коомдук-саясий тарых. 27. Электрондук таблицалар жана статистикалык программалар пакети. 28. Графикалык маалыматты компьютерде иштөө жана сактоо. 29. Тарыхый изилдөөлөрдө компьютердик картографиялоо. Компьютердик карталардын түрлөрү. 30. Тарыхчылар үчүн интернеттеги жаңы маалымат ресурстары. Ата мекендик жана Дүйнөлүк тарых боюнча пайдалуу Web-сайттар [6]. 31. Архивдик интернет-ресурстарды издөө. 32. Дүйнөнүн белгилүү китепканаларынын электрондук каталогдору менен иштей билүү.

Сунуштар. Жогорудагы биз тараптан коюлган маселелерди чечүү үчүн төмөнкүлөрдү сунуштайбыз:

1. Тарыхнаамеде мезгилдештирүү теориясын терең өздөштүрүү;
2. Ата мекендик тарыхтын мезгилдерин ынанымдуу далилдер менен мезгилдештирүү;
3. Тарыхый маалыматтардын тактыгына ишенүү жана андан кийин жарыялоо;
4. Тарыхый маалыматтарды иргөөдө заманбап электрондук технологияларды колдоно билүү;
5. Тарыхый маалыматтарды картографиялоого үйрөнүү.

Аталган маселелер жана сунуштар тарых илиминин коомдук кызматын жигердүү аркалашы үчүн адис тарыхчылар тарабынан тажрыйбалануусу керек.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. «Азаттык» үналгысы. 1-Май. - 2019.
2. Акыйкат. Коомдук-саясий гезит. 21-октябрь, 2019.
3. Акаев А. Кыргыз Мамлекеттүүлүгү жана «Манас» элдик эпосу. - Б.: Учкун, 2002.
4. Кыргыз туусу. 8-октябрь. -2019.
5. Кыргыз туусу. 11-октябрь. - 2019.
6. Шарафутдинов Д.Р. Историческая информатика. Учебно-методическое пособие. - Казань, 2016.
7. Худяков Ю. Енисей кыргыздарынын тарыхы // Ала-Тоо. -1989. - № 1.
8. Краткая биография Арнолда Тойнби [Электронный источник]. – Режим доступа: <https://cityu.su/arnold-tojnbi-kratkaia-biografiya>. – Загл. с экрана.
9. [Электронный источник]. – Режим доступа: <https://histrf.ru/biblioteka/b/kratkii-kurs-istorii-osvald-shpienghlier><https://ru.wikipedia.org/wiki>. – Загл. с экрана.
10. [Электронный источник]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia>. – Загл. с экрана.

УДК [327:339.924] (470:574)

L.N. Nursultanova,
 professor of department Regional studies,
 faculty of international relations
 Eurasian National University after L.N.Gumilev,
 с. Nur-Sultan, Kazakhstan,
 Sh.A. Shadayeva,
 Lecturer of department Regional studies,
 faculty of international relations
 Eurasian National University after L.N.Gumilev,
 с. Nur-Sultan, Kazakhstan.

KAZAKH-RUSSIAN BORDER FORUMS

Annotation. The issue of interaction between the border territories of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation is of great importance for the prospects of trade and economic cooperation and humanitarian development. In the contemporary practice of such cooperation, considerable experience has been accumulated that contributes to further integration between the two states. The regions of Kazakhstan and Russia independently conclude agreements and contracts for the supply of goods and services that contribute to the improvement of interstate relations. Kazakhstan and Russia play an important role in the global political arena; special attention should be given to integration processes in the near and far abroad. Kazakhstan and Russia, as centuries-old partners, play an important role in the formation of a single economic Eurasian space (through participation in the activities of institutions such as the Eurasian